

Оксана Хорватова

кандидатка юридичних наук, доцентка,
докторантка кафедри цивільно-правової політики,
права інтелектуальної власності та інновацій
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1467-3797>
Researcher ID: KIB-5117-2024
ksenja-mail@ukr.net

УДК 347.440

СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА СТРАХУВАННЯ ЖИТТЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ ДЕМОГРАФІЧНОЇ КРИЗИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Анотація. Актуальність проведеного дослідження зумовлена сучасними демографічними змінами останніх десятиліть, а також міграційними процесами та викликами, спричиненими воєнним станом у державі. Демографічні процеси безпосередньо впливають на такі важливі соціально-економічні показники, як кількість працюючих, рівень безробіття, кількість пенсіонерів та осіб, які потребують державної соціальної допомоги, розміри сплачених у державний бюджет податків, зборів, а відповідно й грошовий розмір соціальної допомоги та пенсії громадянам, які її потребують.

Метою статті є цивільно-правовий аналіз сфери страхування життя і пенсійного забезпечення через вплив демографічної кризи та міграції, що пов'язані з воєнним станом у державі.

У статті проаналізовано демографічну ситуацію в Україні за останні три десятиліття, вказано на негативні тенденції зменшення кількості населення держави в цілому та кількості осіб працездатного віку зокрема; наведено соціальні, економічні, побутові причини, що впливають на демографічний стан, а також вплив показників смертності серед працюючого населення на проблему, що розглядається. Обґрунтовано негативний вплив воєнного стану на кількість громадян держави та пов'язані з ним міграційні процеси.

Авторкою докладно досліджено стан і проблеми діючої системи державного пенсійного забезпечення та наведено аргументи щодо запровадження недержавного пенсійного забезпечення через інститут страхування життя. На підставі норм чинного законодавства роз'яснено переваги добровільної накопичувальної системи як елементу недержавного пенсійного забезпечення за допомогою довгострокового договору страхування життя та пенсії.

У межах статті значну увагу приділено прогнозам майбутнього розвитку повоєнної України та перспективам реформування сфери страхування життя та пенсійного забезпечення.

Зроблено висновок про необхідність запозичення позитивного світового досвіду у сфері страхування життя та пенсійного забезпечення як надійного інструменту убезпечення свого майбутнього та різновиду соціального захисту, що є рушійною силою для формування новітньої страхової культури в українському суспільстві.

Ключові слова: пенсія; пенсійне забезпечення; соціальне забезпечення; страхування життя; демографія; демографічна криза; демографічні показники; воєнний стан; довгостроковий договір страхування життя.

Демографічні показники в будь-якій державі завжди під пильною увагою не лише вчених усіх галузей, а й практиків, представників органів державної влади, політиків, соціологів та політологів. І якщо 10–15 років тому питання демографії цікавили всіх переважно в контексті впливу на збільшення або зменшення показників економічної сфери, то натеper, у 2024 р., коли в державі два роки триває активна фаза війни, що розв'язана РФ, демографи та вчені дедалі частіше звертають увагу саме на наслідки війни та вплив демографії на розвиток повоєнної України. Адже саме населення, його соціальне самопочуття та розвиток є визначальною ознакою суспільства, основою могутності держави та її повоєнної відбудови.

Слід також наголосити на тому, що питання демографії безпосередньо впливають на такі показники в державі, як кількість працюючих і рівень безробіття, кількість пенсіонерів та осіб, які потребують державної соціальної допомоги. Адже від співвідношення кількості працюючих до осіб, що отримують державні соціальні допомоги, залежить кількість сплачених податків, а отже, й якість і грошовий розмір соціальної допомоги, у тому числі державної пенсії. Чим більше в державі працюючого населення, тим більшим є наповнення державного бюджету у вигляді сплачених податків, зборів та інших обов'язкових платежів, і тим більшою стає можливість держави надавати соціальну допомогу та здійснювати пенсійне забезпечення відповідних категорій населення. Але за останні 30 років ситуація в Україні кардинально змінилась: кількість населення зменшується, розмір державних допомог та пенсії – на низькому рівні, медичне забезпечення часто є недоступним. Ситуація ж з державним пенсійним забезпеченням майбутніх поколінь узагалі під великим питанням. Однією з причин такого стану речей є погіршення демографічної ситуації.

Питання демографії та її впливу на всі сфери життєдіяльності держави в різних історичних і соціально-економічних умовах вивчали такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як В. Стещенко¹, А. Стефановський², О. Макарова, О. Позняк, В. Шишкін³, Е. Лібанова⁴, П. Шевчук⁵ та ін.

Проблемами недержавного пенсійного забезпечення, соціального страхування, їх взаємодії зі сферою страхування життя та здоров'я останніми роками займалися відомі вітчизняні економісти та юристи, зокрема: О. Залетов⁶, Г. Григораш, Т. Григораш, В. Олійник, І. Субачов⁷, М. Мних⁸, С. Осадець, Т. Артюх, О. Гаманкова⁹, О. Хорватова¹⁰. Проте питання негативного впливу демографічної кризи на систему страхування життя в контексті недержавно-

⁷ Г. Григораш, Т. Григораш, В. Олійник, І. Субачов, *Системи соціального страхування зарубіжних країн: навч. посібник для студ. вищих навч. закл.* (Центр учбової літератури 2008) 144.

⁸ М. Мних, 'Страхування та його роль у забезпеченні соціального захисту населення' [2007] 6 *Фінанси України* 39–45.

⁹ *Страхові послуги: підручник* (С. Осадець, Т. Артюх ред, КНЕУ 2007) 464.

¹⁰ О. Хорватова, *Страхування життя: навч. посіб. для юристів, економістів та фін. консультантів* (Вид-во Європейського університету 2012) 40; О. Khorvatova, 'The legal environment of insurance business in Europe and Ukraine' *Zbior raportow naukowych. "Badania naukowe naszych czasow". Sekcja 26. Prawoznawstwo* (Diamond trading tour 2013) 29–33; О. Khorvatova, 'Legal and Economic Features of Corporate Life Insurance Policy: International and National Experience' *The First International Scientific Conference on Private and Public Law. Proceedings of the Conference* (March 29, 2014) ("East West" Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH, 2014) 68–71.

го пенсійного забезпечення і крізь призму тривалого воєнного стану та його наслідків, міграційних процесів, що тривають, повоєнної відбудови України та її розвитку поки що залишаються непіднятою цілиною для вчених.

Метою статті є аналіз з цивільно-правових позицій сфери страхування життя та пенсійного забезпечення через вплив демографічної кризи та міграції, що пов'язані з воєнним станом у державі.

Два роки тому життя України та громадян держави змінилось назавжди через повномасштабне вторгнення РФ. Через війну з держави виїхали близько 10 млн громадян¹¹. Згодом, звичайно, частина з них повернулися, проте, за офіційними даними ООН, станом на 15 лютого 2024 р. у світі зафіксовано 6 479 700 осіб – громадян України – шукачів притулку від війни, з яких лише в державах Європи перебуває 6 004 100 громадян України та 475 600 громадян в інших державах світу. Така еміграційна ситуація матиме значні соціальні наслідки для майбутнього України. До повномасштабного вторгнення в Україні проживали 41 130 400 осіб (станом на 01.02.2022)¹². Нескладна арифметика показує нам сьогодні 34 650 700 осіб, які проживають на території України. Проте, на нашу думку, ці дані неточні, адже поки що неможливо підрахувати усіх загиблих військових і цивільних осіб, а також осіб, які зникли безвісти та отримали важкі поранення, ампутації, а отже, у майбутньому не зможуть працювати та сплачувати податки, а навпаки, потребуватимуть державної соціальної підтримки. Складною також є ситуація з викраденими українськими дітьми на окупованих територіях: за неофіційною інформацією радниці – уповноваженої Президента України з прав дитини й дитячої реабілітації Д. Герасимчук¹³, “744 тисячі українських дітей нібито евакуйовано до рф”. Проте правозахисні організації стверджують, що це не евакуація, а безпосереднє викрадення, депортація та примусове переміщення дітей¹⁴. Діти – майбутнє будь-якої держави. І такий стан речей свідчить про те, що генофонд української нації втрачається в катастрофічних масштабах.

Наведені вище факти є свідченням негативного відтоку з держави громадян усіх вікових категорій і те, як ситуація розвиватиметься найближчим часом, ніхто спрогнозувати наразі не в змозі. Одним із важливих і непередбачуваних у цьому контексті напрямів є соціально-економічна ситуація у сфері пенсійного забезпечення та проведення реформи недержавного пенсійного забезпечення через, зокрема, інститут страхування життя. Річ у тому, що демографічна ситуація та еміграція громадян за кордон прямо пропорційно впливають на кількість працюючого населення, кількість пенсіонерів і на

¹¹ Ukraine Refugee Situation (Operational Data Portal) <<https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>> (accessed: 22.02.2024).

¹² Населення України (МінфінМедіа) <<https://index.minfin.com.ua/ua/reference/people>> (дата звернення: 22.02.2024).

¹³ Росія викрадає українських дітей: як їх повернути? (Укрінформ, 18.08.2023) <<https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3750020-rosia-vikrae-ukrainskih-ditej-ak-ih-povernuti.html>> (дата звернення: 13.03.2024).

¹⁴ Way home: внутрішній та зовнішній вимір репатріації, реабілітації та (ре)інтеграції дітей, депортованих, примусово переміщених або в інший спосіб розлучених з родинами у зв'язку зі збройною агресією РФ проти України (Регіональний центр прав людини, 2023) <<https://rchr.org.ua/analytics/way-home-mehanizm-i-osnovy-polityky-povernennya-nezakonno-deportovanyh-i-prymusovo-peremishheny-ditej>> (accessed: 13.03.2024).

можливість держави гарантувати хоча б мінімальний розмір пенсії в майбутньому. Аргументуємо це твердження.

Результати проведеного декілька років тому вітчизняними науковцями дослідження щодо демографічного прогнозу в Україні на період до 2050 р.¹⁵ свідчать про те, що 'скорочення чисельності населення, зниження тривалості життя і народжуваності, від'ємне сальдо міграції стали характерними ознаками новітніх демографічних тенденцій'. Причини цього вчені вбачають в історичних аспектах, що накопичувалися протягом тривалого часу. Так, за оцінками експертів,

<...> Перша та Друга світові війни, три Голодомори (1921, 1932–1933, 1947 рр.), форсована індустріалізація, примусова колективізація, масові репресії 1930–1950-х рр., Чорнобильська катастрофа, затяжна системна криза 1990-х рр. вкрай негативно вплинули на нормальний процес демографічної трансформації, призвели до помітних деформацій статеві-вікового складу населення, передчасної смерті близько 16 млн осіб¹⁶.

Трагічні періоди розвитку української історії у XX ст. негативно відбилися на динаміці чисельності населення, а також значно змінилась статеві й вікова структура, кількість членів родини та часом взагалі бажання народжувати дітей. Вчені довели, що в поєднанні з тривалою консервацією народжуваності на рівні, що не забезпечує навіть простого відтворення поколінь, це зумовило вичерпання демографічного потенціалу й неминуче призвело до депопуляції¹⁷.

Річ у тому, що населення держави є своєрідною системою, якій притаманні соціальні, психологічні, моральні, релігійні та інші ознаки, і саме тому, якщо є потреба в прогнозах розвитку народонаселення конкретної держави, обов'язковим є урахування саме цих ознак. Слід також відмітити те, що демографічні прогнози кінця XX ст. правдиво відображали реалії часу, проте в підсумку ніхто з вчених не зміг передбачити різке падіння народжуваності та загальний показник зменшення тривалості життя в державі на початок XXI ст., причиною яких стали соціально-економічні та політичні зміни, а також наслідки розпаду СРСР. Можна з упевненістю констатувати, що спрацювала так звана теорія демографічного переходу¹⁸, згідно з якою на останньому етапі рівень народжуваності, як і смертності, сягає дуже низького рівня. А тому на кінець 2020 р., як підтверджують дослідження¹⁹, в Україні 'сформувалась особлива фаза демографічного переходу з типом відтворен-

¹⁵ Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 р. (н 4) 4–5.

¹⁶ Там само 5.

¹⁷ Там само 19–20.

¹⁸ Теорія демографічного переходу: термін був уперше введений у науковий вжиток американським демографом Френком Ноутстейном у 1945 р. Сама концепція демографічного переходу набула особливої популярності пізніше, у зв'язку з демографічними змінами, що відбулися після Другої світової війни в країнах, що звільнилися від колоніалізму. Загальна схема процесу демографічного переходу складається з п'яти послідовних фаз, кожна з яких у різних регіонах Землі відбувається за власним сценарієм, але має певні спільні риси з аналогічними фазами в інших регіонах.

¹⁹ О Рудницький, 'Історична еволюція чисельності населення України у світлі теорії демографічного переходу' [2020] 3(41) Демографія та соціальна економіка 13.

ня людності, характерним для країн у стані тривалої війни: наднизька народжуваність, надмірно висока смертність, високий рівень депопуляції²⁰. І якщо в середині 90-х років ХХ ст. середньорічний темп скорочення чисельності населення України становив 0,6 %, то за 2000–2001 рр. кількість жителів держави зменшилась на 1,1 %²⁰. Середньорічний природний убуток людності України у 1991–1995 рр. дорівнював 173 тис. осіб, а 2002–2018 рр. – уже понад 240 тис.

Водночас слід зазначити, що не лише низький рівень народжуваності вплинув на зменшення чисельності жителів України. Велику роль зіграв, по-перше, занепад великих підприємств, безробіття та еміграція за кордон у пошуках заробітків та кращого життя наприкінці 90-х років ХХ ст. По-друге, відбулось стрімке зростання цінності вищої освіти та її доступність через появу великої кількості приватних закладів освіти. По-третє, запозичення європейських та американських соціально-економічних цінностей почало приводити до того, що молодь стала спочатку обирати освіту, кар'єру, побутовий добробут, і лише потім – створення сім'ї та народження дітей. Це, своєю чергою, уперше привело до так званого ефекту відкладання народження дітей. Таке демографічне явище було зафіксоване вперше вченими в скандинавських державах у середині 60-х років ХХ ст.²¹, де у 2002–2004 рр. сумарний коефіцієнт народження дітей зростав не за рахунок других народжень, а за рахунок реалізації поколіннями 1970-х відкладених перших народжень²². Урешті-решт, вітчизняні демографи дійшли висновку, що наразі довгостроковий прогноз більше, ніж на покоління, стає майже непередбачуваним, оскільки у фертильний вік²³ приходять особи, про репродуктивні настанови яких нічого невідомо, а тому з 2025 р. демографічний прогноз перестає бути аналітичним.

Ще одним негативним демографічним фактором є динаміка смертності. Так, результати демографічних досліджень і медичних звітів останніх років свідчать про те, що найбільш значною різноманітністю причин смерті вирізняється вікова група 20–39 років²⁴. Згідно з даними статистики для чоловіків віком 20–39 років характерними причинами смерті є травми, отруєння, інфекційні та паразитарні хвороби, хвороби системи кровообігу, зайва вага. Жінки віком 20–39 років здебільшого помирають від онкологічних захворювань. За показниками Національного канцер-реєстру України²⁵, смертність від онкології у 2021–2022 рр. серед жінок становила

²⁰ Рудницький (н 19) 12.

²¹ H-P Kohler, J A Ortega, 'Tempo-Adjusted Period Parity Progression Measures, Fertility Postponement and Completed Cohort Fertility' [2002] 6 Demographic Research 92–144; T Sobotka, 'Tempo-Quantum and Period-Cohort Interplay in Fertility Changes in Europe. Evidence from the Czech Republic, Italy, the Netherlands and Sweden' [2003] 8 Demographic Research 152–214; J M Home, 'Why does Sweden have such high fertility?' [2005] 13 Demographic Research 559–572.

²² Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 р. (н 4) 47–48.

²³ Фертильний (репродуктивний) вік – період у житті жінки, протягом якого вона здатна до вагітності та пологів. У демографії фертильний (репродуктивний) вік вважається від між менархе і менопаузою – від 15 до 49 років, у країнах з низькою народжуваністю – від 15 до 44 років (у цілих роках).

²⁴ Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 р. (н 4) 61.

²⁵ Канцер-реєстр – це картотека відомостей про кожний випадок онкологічного захворювання, його перебіг та лікування. Збираючи й аналізуючи індивідуалізовану інформацію, організація проводить

найбільше: від раку молочної залози – 22,2 %, немеланомного раку шкіри – 10,1 %, раку тіла матки – 10,1 %. Серед чоловіків найбільша кількість онкології: це ураження трахеї, бронхів, легень – 14,5 %, передміхурової залози – 12,7 %, немеланомного раку шкіри, раку шлунка – 8,3 %²⁶. Важливими у звіті є показники смертності саме осіб працездатного віку, де на вікову категорію 18–59 років у 2021 р. припадало 30,0 % випадків захворювань на онкологію чоловічого населення і 37,8 % жіночого населення. Особи репродуктивного віку 18–44 роки становили 6,2 % захворілих чоловіків і 11,6 % захворілих жінок²⁷. У принципі таку ситуацію вітчизняні демографи²⁸ передбачили ще у 2006 р. та спрогнозували, що до 2050 р. ризик смерті вікової категорії працездатних громадян України від повних 20 до 40 років становитиме 18 %, осіб віком 40–60 років – 85 %. Смертність у віці 60 років і старше за цим варіантом прогнозу в короткостроковій перспективі повільно зростатиме до 2030 р.

Також негативним чинником, що безпосередньо впливає на досліджувану проблему, є міграція. І тут важливо проаналізувати ситуацію до 2022 р. та після 24 лютого 2022 р. Загалом, міграційні процеси в Україні останніми десятиліттями зумовлені відтоком громадян держави за кордон у пошуках роботи або кінцевої еміграції, тобто свідомого переїзду на постійне місце проживання в іншу державу. Водночас кількість населення України дещо збільшувалась за рахунок іммігрантів з афроазіатських країн у середньому від 70 до 122 тис. осіб на рік у віковій групі 15–34 роки²⁹. Переважно це були абітурієнти або студенти, які після закінчення закладів вищої освіти залишались працювати та жити в Україні.

Проте такі демографічні прогнози, моделі й оцінки експертів не врахували й не могли врахувати війну, в якій опинилась Україна з 22 лютого 2024 р. Інститут демографії та соціальних досліджень також робить невтішні прогнози про те, що через 10 років в Україні в кордонах 1991 р. проживатимуть не більше 35 млн осіб³⁰. Отже, можна попередньо констатувати, що внаслідок повномасштабного вторгнення громадяни України, які виїхали за межі держави і не повернулись протягом двох років, навряд чи повернуться в майбутньому. Сьогодні вони активно інтегруються в суспільство в тих державах, які надали їм статусу шукача притулку, вивчають мову, працевлаштовуються, часто укладають шлюби з місцевими громадянами та народжують дітей, а діти – громадяни України вже отримують освіту в місцевих школах та університетах. А це означає, що про повернення в Україну таких

повноцінні статистичні, епідеміологічні й клінічні дослідження, оцінює фактори ризику виникнення раку, ефективність методів лікування, виживання хворих, складає прогнозні оцінки розвитку онко-епідеміологічного процесу.

²⁶ *Рак в Україні 2021–2022. Захворюваність, смертність, показники діяльності онкологічної служби* (3 Федоренко керівник проєкту, О Єфіменко ред) [2023] 24 Бюлетень Національного канцер-реєстру України 24.

²⁷ Там само 15.

²⁸ *Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 р.* (н 4) 71.

²⁹ Там само 101–102.

³⁰ У 2033 році населення України становитиме близько 35 мільйонів – Лібанова (*Інститут демографії та соціальних досліджень*, 19.09.2023) <<https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3763296-u-2033-roci-naselenna-ukraini-stanovitime-blizko-35-miljoniv-libanova.html>> (дата звернення: 13.03.2024).

громадян не йдеться. І тому найближчими десятиліттями держава матиме негативну динаміку в демографічній ситуації.

Українська нація старітиме стрімкими темпами, оскільки велика кількість непрацездатного населення залишилась у державі, однак народжуваність упала в рази. Так, за даними Міністерства юстиції України, у 2023 р. у країні народилося 187 387 тис. маленьких українців. Для порівняння: у 2010 р. народилось 497 689 діток³¹. Це означає, що народжуваність зменшилась у 2,7 раза. Таким чином замала кількість народжених дітей сьогодні стане великою проблемою в майбутньому. І навіть якщо припустити найскорішу перемогу України у війні, що розв'язала РФ, то навіть за умови збільшення народжуваності протягом 15–20 наступних років, демографічна, соціальна та фінансово-податкова ситуація не зміниться, адже передусім дітей необхідно вивчити та сприяти отриманню ними професії. І лише після цього такі члени суспільства зможуть працювати, сплачувати податки, з яких надалі проводитимуться як соціальні виплати, так і виплати з державного пенсійного забезпечення.

Мала чисельність народжених протягом останнього десятиліття та еміграція мільйонів українців за кордон унаслідок війни в наступні роки визначатиме дефіцит трудових ресурсів. Натомість останні три десятиліття кількість осіб похилого віку то зростає, то зменшується. А це означає, що потреба в державному фінансуванні пенсійних виплат нікуди не зникає. Станом на 1 січня 2024 р. кількість пенсіонерів в Україні становить 10 516 000 осіб, водночас на початку минулого 2023 р. було зареєстровано 10 687 000 пенсіонерів. Для порівняння: у 1991 р. кількість пенсіонерів становила 13 100 000 осіб³². Тут варто наголосити на тому, що натеper інформація щодо офіційної статистики стосовно кількості пенсіонерів на сайтах державних органів частково обмежена через воєнний стан у державі. Тож наводимо статистичні дані з відкритих джерел.

Ще однією проблемою, що насувається шаленими темпами, є зростання кількості осіб з інвалідністю через війну. Якщо у 2021 р. в Україні налічувалось 2,7 млн осіб з інвалідністю, то за 18 місяців війни їх кількість збільшилась на 300 000 осіб³³. Спричинено це численними фактами травмування, пораненнями на фронті, мінно-вибуховими травмами як у військових, так і у цивільного населення. Понад 50 тис. громадян сьогодні потребують протезування однієї чи декількох кінцівок³⁴.

³¹ В Україні народилося понад 187 тисяч немовлят у 2023 р. (Міністерство юстиції України, 26.01.2024) <<https://minjust.gov.ua/news/ministry/v-ukraini-narodilosya-ponad-187-tisyach-nemovlyat-u-2023-rotsi>> (дата звернення: 13.03.2024).

³² Скільки пенсіонерів в Україні – статистика на початок 2024 року (Факти, 19.01.2024) <<https://fakty.com.ua/ua/ukraine/suspilstvo/20240129-v-ukrayini-skorotylasya-kilkist-pensioneriv-skilky-lyudej-otrymuyut-pensiyi-ta-rozmiry-vyplat>> (дата звернення: 13.03.2024).

³³ В Україні налічується 3 мільйони людей з інвалідністю – Жолнович (Укрінформ, 19.09.2023) <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3763345-v-ukraini-nalicuetsa-3-miljoni-ludej-z-invalidnistu-zolnovic.html?fbclid=IwAR10hQsNP_wKrm3BgQBJHmsChSlRirnvSMHxw5gnkpiwERS71xYrQT0Yaxg> (дата звернення: 13.03.2024).

³⁴ В Pancevski, 'In Ukraine, Amputations Already Evoke Scale of World War I' (The Wall Street Journal, Aug. 1, 2023) <<https://www.wsj.com/articles/in-ukraine-a-surge-in-amputations-reveals-the-human-cost-of-russias-war-d0bca320>> (accessed: 13.03.2024).

Наведена аналітика демографічного стану України свідчить про неухильне старіння населення держави. Сьогодні все ще існує солідарна система пенсійного забезпечення і часом така державна пенсія є єдиним джерелом коштів для більшості пенсіонерів. І, незважаючи на те, що держава намагається проводити реформування системи пенсійного забезпечення уже понад 20 років, – так і не запрацював її важливий другий рівень – накопичувальна система загальнообов’язкового державного пенсійного страхування. У таких складних демографічних умовах, враховуючи солідарну пенсійну систему, низьку народжуваність і відтік працездатного населення, невдовзі держава стане неспроможною утримувати зростаючу кількість осіб пенсійного віку, інвалідів та інших осіб, які постійно потребують державної соціальної допомоги.

У контексті описаної проблеми актуальним і надійним способом забезпечення свого майбутнього в старості, у тому числі й соціального захисту, має, нарешті, стати третій рівень пенсійної системи – недержавне пенсійне забезпечення, де одним із інститутів є страхування життя та здоров’я, пенсійного забезпечення та інвестиційне страхування життя.

З цих позицій насамперед необхідно нагадати сутність пенсійної реформи, яка розпочалась в Україні ще 2004 р. із прийняттям низки профільних законів, зокрема, “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”³⁵ від 09.07.2003 та “Про недержавне пенсійне забезпечення”³⁶ від 09.07.2003. Основною метою пенсійної реформи мало стати зменшення дефіциту Пенсійного фонду України та введення трирівневої системи пенсійного забезпечення, де перший рівень – це солідарна система пенсійного забезпечення, другий – обов’язкова накопичувальна система пенсійного забезпечення і третій рівень – недержавне пенсійне забезпечення. За правильного поєднання всі три рівні мають забезпечити гідну пенсію кожному громадянину України. Проте й натеper, у 2024 р., за двадцять років від початку реформи системи пенсійного забезпечення, в Україні ситуація на краще не змінилась. І на те є як об’єктивні, так і суб’єктивні причини. Обґрунтуємо.

Солідарна система пенсійного забезпечення, що склалася за часів СРСР і більш-менш успішно працювала до 1991 р., у сучасних умовах ХХІ ст. є нежиттєздатною, економічно необґрунтованою та фінансово неспроможною, оскільки надмірно високі ставки пенсійних внесків спричиняють додаткове навантаження як на економіку в цілому, так і на суб’єктів господарювання зокрема. Ще у 2009 р. вчені звернули увагу на те, що часом роботодавці змушені сплачувати до Пенсійного фонду третину від фонду заробітної плати (33,2 % суми фактичних витрат на оплату праці працівників)³⁷, що є негативним фактором для розвитку підприємницької та го-

³⁵ Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 9 липня 2003 р. № 1058-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 49–51. Ст. 376.

³⁶ Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 9 липня 2003 р. № 1057-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 47–48. Ст. 372.

³⁷ О Хорватова, ‘Основні проблеми діючої системи пенсійного забезпечення’, *Правове регулювання вищої освіти України: сучасний стан та перспективи розвитку: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.* (Видво Європ. ун-ту 2009) 192–198.

сподарської діяльності, адже надалі підвищується собівартість продукції, знижується її конкурентоспроможність, стримується зростання заробітної плати, часто неможливим є залучення інвестицій.

Ситуація не покращилась й із запровадженням єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (далі – ЄСВ) на підставі Закону України “Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування”³⁸ від 8 липня 2010 р. Розрахунок був на те, що суб'єкти підприємницької діяльності, переважно фізичні особи – підприємці (далі – ФОП), за рахунок щомісячної сплати ЄСВ покращать ситуацію з наповненістю бюджету Пенсійного фонду. Проте ситуація кардинально не змінилась через соціально-демографічні показники, оскільки станом на 01.01.2000 в Україні налічувалось 14 529 800 пенсіонерів, на 01.01.2011 – уже 13 738 000 пенсіонерів³⁹, а у 2019 р. – 10 900 000 пенсіонерів. Проте кількість офіційно працюючих громадян, у тому числі ФОП, становила на 01.01.2000 – 18 520 700 осіб працездатного віку, у 2011 р. – 17 520 800 осіб, а у 2019 р. – уже 15 894 900 осіб⁴⁰. З цього можна зробити висновок про те, що останні 20 років у середньому на 10 працюючих припадає 7–8 платників податків. Таке співвідношення між чисельністю пенсіонерів і платників податків і обов'язкових пенсійних внесків впливає на загальну економічну ситуацію в державі, постійно залежить від рівня зайнятості та оплати праці, і головне – від таких демографічних факторів, як рівень смертності у вікових групах.

Водночас наведені вище статистичні показники демографічного стану в умовах воєнного стану в Україні також мають величезний вплив на майбутнє держави. Як би не хотілось усім українцям найшвидшої перемоги, слід реально розуміти ситуацію на фронті та всередині держави. Саме тому сьогодні складно прогнозувати розвиток подій, кількість та якісний склад населення країни після війни. Згідно з дослідженням, проведеним Українським інститутом майбутнього, у 2023 р. в Україні

<...> економічно активними є близько 11,7 млн українців, з яких працюють орієнтовно до 9,3 млн, ще майже 2,7 млн є безробітними. У цілому у 2023 р. в Україні є близько 28,5 млн людей. Але важлива не загальна цифра, а структура. Серед усіх цих 28,5 млн у нас 16,8 млн це так зване економічно неактивне населення – пенсіонери, діти. Економічно активними є десь 11,7 млн, але працюють реально з них тільки орієнтовно 9–9,3 млн. Якщо від цієї цифри відняти ще працівників бюджетної сфери, то залишається 6–7 млн людей, які, по суті, є тією “упряжкою”, яка везе на собі всю економіку⁴¹.

³⁸ Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 8 липня 2010 р. № 2464-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 2–3. Ст. 11.

³⁹ Середній розмір місячної пенсії та кількість пенсіонерів (за даними Пенсійного фонду) <https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/sz/sz_u/srp_07rik_u.html> (дата звернення: 21.05.2024).

⁴⁰ Основні показники ринку праці (річні дані) <https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/rp/ean/ean_u/arh_osp_rik_u.htm> (дата звернення: 21.05.2024).

⁴¹ Ілюзія зростання. Прогноз економіки України 2023–2024 (Український інститут майбутнього) <<https://uifuture.org/publications/ilyuziya-zrostannya-prognoz-ekonomiky-ukrayiny-2023-2024>> (дата звернення: 21.05.2024).

Із урахуванням таких показників прогноз майбутнього розвитку системи державного пенсійного забезпечення виглядає вкрай негативним, адже за кількості пенсіонерів в державі 10,5 млн у 2024 р. та працюючого населення 6–7 млн навантаження становить уже близько 13 пенсіонерів на 10 працюючих.

Ще один фактор взаємозалежності інституту страхування життя, системи пенсійного забезпечення та стану демографії – це пенсійний вік. Право на пенсію за віком в Україні мають: чоловіки – після досягнення 60 років і при стажі роботи не менше 25 років та жінки – після досягнення 55 років і при стажі роботи не менше 20 років (ст. 12 Закону України “Про пенсійне забезпечення”⁴²). І тут також є негативна демографічна тенденція: середній період отримання пенсій наближається до середньої тривалості сплати пенсійних внесків. За таких умов неможливо оптимізувати співвідношення між розмірами заробітної плати, пенсійних внесків і пенсій. А тому можна зробити висновок про те, що навіть ліквідація безробіття, скасування пільг та повна сплата пенсійних внесків не можуть вирішити фінансових проблем солідарної пенсійної системи без подовження пенсійного віку.

Євроінтеграційні процеси навіть у довоєнній Україні потребували комплексного та досконалого реформування системи пенсійного забезпечення, приведення її до європейських стандартів, коли кожен працюючий накопичує собі власні кошти на пенсійному рахунку в спеціально створених установах – страхових компаніях через укладання довгострокового договору страхування життя з пенсійною складовою, або в банківських установах через пенсійні депозити, чи відповідні заощадження в недержавних пенсійних фондах.

Соціальні показники діяльності системи пенсійного забезпечення свідчать про незахищеність людей похилого віку та часте позиціонування їх як найбіднішої верстви населення через малий розмір щомісячного державного пенсійного забезпечення. Так, станом на 01.01.2024 мінімальний розмір пенсії за віком становив 2361 гривню⁴³ (або 56 євро в перерахунку за курсом НБУ на цю дату⁴⁴). Для порівняння, у Німеччині, за неофіційними даними⁴⁵, середня пенсія становить приблизно 1538 євро брутто (брутто-зарплата, пенсія – розмір заробітної плати, пенсії або інших соціальних виплат до вирахування податків, зборів та інших обов’язкових платежів); у Франції – близько 1860 євро⁴⁶. Варто зазначити, що така середня пенсія в європейських державах визначена для осіб зі стажем роботи не менше ніж

⁴² Про пенсійне забезпечення: Закон України від 05.11.1991 № 1788-12. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 3. Ст. 10.

⁴³ О Зайцева, ‘Яка пенсія буде у 2024 році: кому її підвищують?’ (УНІАН 09.01.24) <<https://www.unian.ua/economics/finance/minimalna-pensiya-v-ukrajini-2024-yakoyu-vona-bude-i-komu-pidvishchat-pensiji-12475233.html>> (дата звернення: 21.05.2024).

⁴⁴ Архів валютних курсів (МінфінМедіа) <<https://index.minfin.com.ua/ua/exchange/archive/ua/2024-01-01>> (дата звернення: 21.05.2024).

⁴⁵ Пенсія в Німеччині – скільки отримують німецькі пенсіонери? (06.03.2023) <<https://europa.jobs.ua/blog/kandydat/pensiya-w-nimechyni-skilky-otrymujut-nimetski-pensionery>> (дата звернення: 21.05.2024).

⁴⁶ Я Вальтер, ‘Пенсійні протести у Франції: про що йдеться?’ (Deutsche Welle, 28.03.2023) <<https://www.dw.com/uk/pensijni-protesti-u-francii-pro-so-jdetsa-v-evropejskomu-konteksti/a-65152404>> (дата звернення: 21.05.2024).

45 років; в інших людина може розраховувати на пенсію не більше 1000 євро бруutto. Також, за даними платформи відкритих даних Опендатабот з посиланнями на дані Пенсійного фонду України⁴⁷, 51 % пенсіонерів держави отримують пенсію менше 4000 гривень (або близько 95 євро за офіційним обмінним курсом НБУ на 08.04.2024⁴⁸). Водночас прожитковий мінімум для осіб, які втратили працездатність, на 2024 р. визначений у розмірі 2361 гривня (ст. 7 Закону України “Про Державний бюджет України на 2024 рік”⁴⁹). З наведених статистичних даних однозначним є висновок про катастрофічну ситуацію у сфері державного пенсійного забезпечення. І йдеться наразі про тих осіб, які декілька десятиліть тому хоча й одержували високі заробітки та сплачували страхові внески, а сьогодні отримують пенсії на межі виживання та голоду.

Отже, діюча система пенсійного забезпечення має серйозні суперечності з новими соціально-економічними реаліями. І навіть реформування податкового законодавства, системи оплати праці та зростання легальних доходів населення, економічний розвиток держави до лютого 2022 р. не вплинули на зростання рівня державного пенсійного забезпечення. А тому подальше зволікання з проведенням пенсійної реформи неминуче може призвести до чергового підвищення пенсійного віку або до збільшення розмірів пенсійних внесків, що матиме наслідком загострення економічної ситуації та посилення соціальної напруженості.

Пенсійні системи удосконалюються практично в усьому світі, й у першу чергу в країнах з високорозвиненими суспільними відносинами. І для України в сучасних умовах воєнного стану та невизначеності найбільш прийнятною є багаторівнева пенсійна система. Сьогодні розвитку саме цього напрямку сприяє й законодавство, зокрема Закон України “Про страхування”⁵⁰ від 18 листопада 2021 р., який можна назвати клієнтоорієнтованим та який є рушійною силою для формування страхової культури в новому українському суспільстві. Закон про страхування спрямований на сучасні способи та методи регулювання відносин у сфері страхування в цілому; визначає нові вимоги до надання посередницьких послуг у сфері довгострокового страхування життя та пенсійного забезпечення; встановлює частково нові вимоги до порядку укладання, обслуговування та виконання договорів страхування життя зокрема.

З правової позиції, на нашу думку, і про що ми вже неодноразово говорили⁵¹, позитивним аспектом, наприклад, убачається зміна регулятора

⁴⁷ Л. Ільченко, ‘Кожен другий пенсіонер в Україні отримує менше ніж 4 тисячі’ (*Економічна правда*, 17.01.2024) <<https://www.epravda.com.ua/news/2024/01/17/708843>> (дата звернення: 08.04.2024).

⁴⁸ Курс євро до гривні на 8 квітня 2024 <<https://minfin.com.ua/ua/currency/eur/2024-04-08>> (дата звернення: 08.04.2024).

⁴⁹ Про Державний бюджет України на 2024 рік: Закон України від 9 листопада 2023 р. № 3460-IX <<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/3460-20#Text>> (дата звернення: 08.04.2024).

⁵⁰ Про страхування: Закон України від 18 листопада 2021 р. № 1909-IX <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20#Text>> (дата звернення: 08.04.2024).

⁵¹ О. Хорватова, “Тенденції ринку страхування життя та здоров’я у 2024 році в контексті нового Закону України “Про страхування”, Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб’єктивних цивільних та сімейних прав у сучасних умовах в Україні: ма-

на Національний банк України (п. 40 ст. 1 Закону); визначення поняття “клієнт” як особи, яка звернулася за отриманням або користується страховою чи перестраховою послугою (п. 21 ст. 1 Закону); запровадження класів страхування замість обов’язкової та добровільної форми (ст. 4 Закону) та закріплення п’яти основних класів страхування життя: довгострокове страхування життя, страхування життя до шлюбу та до народження дитини, інвестиційне страхування життя, безперервне страхування здоров’я, пенсійне страхування (ч. 2 ст. 4 Закону).

Насамкінець стисло перелічимо переваги довгострокового договору страхування життя, договору інвестиційного страхування життя та договору пенсійного страхування як альтернативного способу убезпечення свого майбутнього: довгостроковість, адже відповідно до п. 14.1.52 ст. 14 Податкового кодексу України договір довгострокового страхування життя укладається строком на п’ять і більше років⁵²; передбачає страхову виплату одноразово або у вигляді анuitету, якщо застрахована особа дожила до закінчення терміну дії договору страхування чи події, передбаченої у договорі страхування, або досягла віку, визначеного договором; забезпечує соціальний захист у вигляді страхування здоров’я у випадках, прямо передбачених конкретною програмою та Правилами страхування; передбачає гарантований інвестиційний бонус та можливість покриття інфляції.

Висновки. Наведений вище ґрунтовний аналіз впливу демографічної кризи в Україні на соціально-економічний розвиток держави, міграційні процеси через воєнний стан, систему державного пенсійного забезпечення та перспективні можливості системи недержавного пенсійного забезпечення, її сучасне прогресивне цивільно-правове регулювання та взаємозв’язок із інститутом страхування життя дають можливість зробити однозначний висновок про те, що в найближчій перспективі необхідним для кожного громадянина працездатного віку стане прийняття рішення про самостійне забезпечення свого майбутнього у вигляді пенсії через наявні фінансові інструменти, зокрема договір страхування життя з пенсійною складовою. Саме інститут страхування життя протягом століть є одним з найпопулярніших та надійних способів убезпечення свого майбутнього у світі, а віднедавна й в Україні.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Zaliyev O, *Ubezpechennia zhyttia* (BIZON 2006) 688.
2. Hryhorash H, Hryhorash T, Oliinyk V, Subachov I, *Systemy sotsialnoho strakhuvannia zarubizhnykh krain. Navch. posib* (Tsentr uchbovoi literatury 2008).

теріали науково-практичної конференції, присвяченої пам’яті проф. Чингізхана Нуфатовича Азімова (Харків 2024) 135–137.

⁵² Податковий кодекс України: Закон України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 13–14, № 15–16, № 17. Ст. 112.

3. Khorvatova O, *Strakhuvannia zhyttia. Navch. posib.* (Vyd-vo Yevropeiskoho universytetu 2012).

Edited books

4. *Demohrafichni perspektyvy Ukrainy do 2026 roku* (V Steshenko ed, 1999).
5. *Kompleksnyi demohrafichnyi prohnoz Ukrainy na period do 2050 roku* (E Libanova ed, Ukrainyskyi tsentr sotsialnykh reform 2006).
6. *Rak v Ukraini 2021–2022, Zakhvoriuvannia, smertnist, pokaznyky diialnosti onkologichnoi sluzhby* (Z Fedorenko kerivnyk proiektu, O Yefimenko red) [2023] 24 Biuletyn Natsionalnoho kantser-reiestru Ukrainy.
7. *Strakhovi posluhy: Pidruchnyk* (S Osadets, T Artiukh ed, KNEU 2007).

Journal articles

8. Home J M, 'Why does Sweden have such high fertility?' [2005] 13 Demographic Research 559–572.
9. Kohler H-P, Ortega J A, 'Tempo-Adjusted Period Parity Progression Measures, Fertility Postponement and Completed Cohort Fertility' [2002] 6 Demographic Research 92–144.
10. Sobotka T, 'Tempo-Quantum and Period-Cohort Interplay in Fertility Changes in Europe. Evidence from the Czech Republic, Italy, the Netherlands and Sweden' [2003] 8 Demographic Research 152–214.
11. Libanova E, Makarova O, Pozniak O, Shevchuk P, Shyshkin V, 'Demohrafichni perspektyvy Ukrainy: 2000–2075 roky' [1999] 11 Zainiatist ta rynok pratsi 126–141.
12. Makarova O, Pozniak O, Shyshkin V, 'Prohnoz demohrafichnoho rozvytku Ukrainy do 2010 r.' [1997] 5 Ukraina: aspekty pratsi 25–27.
13. Mnykh M, 'Strakhuvannia ta yoho rol u zabezpechenni sotsialnoho zakhystu naselennia' [2007] 6 Finansy Ukrainy 39–45.
14. Rudnytskyi O, 'Istorychna evoliutsiia chyselnosti naselennia Ukrainy u svitli teorii demohrafichnoho perekhodu' [2020] 3(41) Demohrafiia ta sotsialna ekonomika 13.
15. Stefanovskiy A, 'Adaptatsiia modyfikovanoi modeli Brassa dlia pobudovy povnykh tablyts smertnosti naselennia Ukrainy' [2007] 2 Demohrafiia ta sotsialna ekonomika 38–55.
16. Shevchuk P, 'Zastosuvannia formalnykh metodiv do prohnozuvannia smertnosti naselennia' [2011] 2(16) Demohrafiia ta sotsialna ekonomika 73–83.

Conference papers:

17. Khorvatova O, 'Legal and Economic Features of Corporate Life Insurance Policy: International and National Experience' *The First International Scientific Conference on Private and Public Law. Proceedings of the Conference* (March 29, 2014) ("East West" Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH, 2014) 68–71.
18. Khorvatova O, 'The legal environment of insurance business in Europe and Ukraine' Zbior raportow naukowych. "Badania naukowe naszych czasow". Sekcja 26. Prawoznawstwo (Diamond trading tour 2013) 29–33.
19. Khorvatova O, 'Osnovni problemy diiuchoi systemy pensiinoho zabezpechennia', Pravove rehuliuвання vyshchoi osvity Ukrainy: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku: materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Vyd-vo Yevrop. un-tu 2009) 192–198.
20. Khorvatova O, 'Tendentsii rynku strakhuvannia zhyttia ta zdorov'ia u 2024 rotsi v konteksti novoho Zakonu Ukrainy "Pro strakhuvannia", Problemy vdoskonalennia pryvatnopravovykh mekhanizmiv nabuttia, peredachi, zdiisnennia ta zakhystu sub'iektivnykh tsyvilnykh ta simeinykh prav u suchasnykh umovakh v Ukraini: materialy naukovo-praktychnoi konferentsii, prysviachenoї pam'iaty prof. Chynhizkhana Nufatovycha Azimova (Kharkiv 2024) 135–137.

Newspaper articles

21. Pancevski B, 'In Ukraine, Amputations Already Evoke Scale of World War I' (*The Wall Street Journal*, Aug. 1, 2023) <<https://www.wsj.com/articles/in-ukraine-a-surge-in-amputations-reveals-the-human-cost-of-russias-war-d0bca320>> (accessed: 13.03.2024).
22. V Ukraini nalichuietsia 3 miliony liudei z invalidnistiu – Zholnovych (*UkrInform* 19.09.2023) <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3763345-v-ukraini-nalichuetsia-3-miljoni-ludej-z-invalidnistu-zolnovic.html?fbclid=IwAR10hQsNP_wKrm3BgQBJHmsChSlRirnvSMHxw5gnkpiwERS71xYrQT0Yaxg> (accessed: 13.03.2024).
23. Valter Ya, 'Pensiini protesty u Frantsii: pro shcho ydetsia?' (*Deutsche Welle*, 28.03.2023) <<https://www.dw.com/uk/pensijni-protesti-u-francii-pro-so-jdetsia-v-evropejskomu-konteksti/a-65152404>> (accessed: 21.05.2024).
24. Zaitseva O, 'Iaka pensia bude u 2024 rotsi: komu yii pidvyshchuiut?' (*UNIAN*, 09.01.24) <<https://www.unian.ua/economics/finance/minimalna-pensiya-v-ukrajini-2024-yakoyu-vona-bude-i-komu-pidvishchat-pensiji-12475233.html>> (accessed: 21.05.2024).
25. Ilchenko L, 'Kozhendruhyipensionerv Ukraini otrymuie menshe nizh 4 tysiachi' (*Ekonomichna pravda*, 17.01.2024) <<https://www.epravda.com.ua/news/2024/01/17/708843>> (accessed: 08.04.2024).
26. Pensia v Nimechyni – skilky otrymuiut nimetski pensionery? (06.03.2023) <<https://europa.jobs.ua/blog/kandydat/pensiya-w-nimechyni-skilky-otrymujut-nimetski-pensionery>> (accessed: 21.05.2024).
27. Rosiia vykradaie ukrainskykh ditei: yak yikh povernuty? (*Ukrinform*, 18.08.2023) <<https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3750020-rosia-vikradaie-ukrainskih-ditej-ak-ih-povernuti.html>> (accessed: 13.03.2024).
28. Skilky pensioneriv v Ukraini – statystyka na pochatok 2024 roku (*Fakty*, 19.01.2024) <<https://fakty.com.ua/ua/ukraine/suspilstvo/20240129-v-ukrayini-skorotylasya-kilkist-pensioneriv-skilky-lyudej-otrymuyut-pensiyi-ta-rozmiry-vyplat>> (accessed: 13.03.2024).
29. U 2033 rotsi naselennia Ukrainy stanovytyme blyzko 35 milioniv – Libanova (*Instytut demografii ta sotsialnykh doslidzhen*, 19.09.2023) <<https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3763296-u-2033-roci-naselenna-ukraini-stanovitime-blizko-35-miljoniv-libanova.html>> (accessed: 13.03.2024).

Websites

30. Way home: vnutrishnii ta zovnishnii vymir repatriatsii, rehabilitatsii ta (re)intehratsii ditei, deportovanykh, prymusovo peremishchenykh abo v inshyi sposib rozluchenykh z rodynamy u zv'iazku zi zbroinoiu ahresiieiu RF proty Ukrainy (*Rehionalnyi tsentr prav liudyny*, 2023) <<https://rchr.org.ua/analytics/way-home-mehanizm-i-osnovy-polityky-povernennya-nezakonno-deportovanyh-i-prymusovo-peremishhenykh-ditej>> (accessed: 13.03.2024).
31. V Ukraini narodylosia ponad 187 tysiach nemovliat u 2023 rotsi (*Ministerstvo Yustytisii Ukrainy*, 26.01.2024) <<https://minjust.gov.ua/news/ministry/v-ukraini-narodilosya-ponad-187-tisyach-nemovlyat-u-2023-rotsi>> (accessed: 13.03.2024).
32. Iliuziia zrostannia. Prohnoz ekonomiky Ukrainy 2023–2024 (*Ukrainskyi Instytut maibutnoho*) <<https://uifuture.org/publications/ilyuziya-zrostannya-proghnoz-ekonomiky-ukrayiny-2023-2024>> (accessed: 21.03.2024).

THE STATUS AND PROSPECTS OF PENSION SYSTEM
AND LIFE INSURANCE THROUGH THE DEMOGRAPHIC CRISIS
UNDER THE CONDITIONS OF THE STATE OF WAR:
A CIVIL LEGAL ANALYSIS

ABSTRACT. The relevance of the conducted research is due to the modern demographic changes of the last decades, as well as migration processes and challenges caused by the state of war in Ukraine. Demographic processes directly affect such important socio-economic indicators as the number of employees, the unemployment rate, the number of pensioners and persons in need of state social assistance, the amount of taxes and fees paid to the state budget, and, accordingly, the monetary amount of social assistance and pensions to citizens who they need it.

The purpose of the article is a Civil Law analysis of the sphere of life insurance and pension system due to the impact of the demographic crisis and migration associated with the state of war in Ukraine.

Within the framework of the article, the demographic situation in Ukraine over the past three decades is analyzed, the negative trends of the decrease in the number of the population of the state as a whole, and the number of persons of working age in particular, are pointed out; social, economic, everyday reasons affecting the state of demography, as well as the influence of mortality rates among the working population on the problem under consideration are given. The negative influence of the state of war on the number of citizens of the state and the associated migration processes is substantiated.

The author has studied in detail the state and problems of the current system of state pension system and given arguments for the introduction of non-state pension system through the life insurance. Based on the norms of the current legislation, the advantages of the voluntary savings system as an element of non-state pension system with the help of a long-term life insurance and pension contract are clarified.

Within the scope of the article, considerable attention is paid to forecasts of the future development of post-war Ukraine and prospects for reforming the sphere of life insurance and pension system.

It was concluded that it is necessary to borrow positive world experience in the field of life insurance and pension system as a reliable tool for securing one's future and a type of social protection, which is the driving force for the formation of the latest insurance culture in Ukrainian society.

KEYWORDS: pension; pension system; social welfare; life insurance; demography; demographic crisis; demographic indicators; civil law; long-term life insurance contract.